

Aysel RÜSTƏMOVA

ADMİU-nun dissertantı

Elmi rəhbər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor Niyazi Mehdi

E-mail: aysel_rustemliar@mail.ru

SƏNƏDLİ FİLMLƏRDƏ MUSIQININ ROLU

Xülasə: Təqdim edilmiş məqalədə musiqinin sənədli kinoda oynadığı rolu və əhəmiyyəti, filmin digər komponentləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılmışdır. “Gülüstan Bayatı-Şiraz” (1972), “Rəşid Behbudov” (1975), “Qarabağ bülülləri” (1977), “Abşeron rəngləri” (1983) sənədli filmlərində musiqinin daşdığı məzmun yükü üzə çıxarılmış, vizual görüntülərlə bağlılıq dərəcəsinə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: Səs, musiqi, kino, sənədli film, epizod, rejissor, bəstəkar

Səs və görüntünün orta q xüsusiyyəti musiqi və filmin özülündə duran idarəçilik funksiyasına dayaqlanır. Kinematografiya musiqi müşayiət edilərək hissi qavrayışı ifadə edən, izləyiciyə özünəməxsus perspektivlər ötürən toplum duyğusu yaradır. Musiqi sənədli filmin dramaturgiyasına aktiv təsir göstərərək, məzmunu əsasən ekrandakı hadisələri nümayiş etdirməklə konkretləşir. Bu vizual təsvirin gücünü artırmaqla estetik bəxş edir və seyrçinin qavrayışında xoş ovqat yaradır. Səs, duyğu orqanının bir üzvü olaraq akustik hadisələri öz orbitinə çəkir. Səs effektləri səda dalğası ilə təmas quraraq insanın psixikasına aktiv təsir göstərir. Səs musiqi sənətində aparıcı qüvvədir, kinoda isə onun əhəmiyyəti geniş ölçüdə əsas faktor olaraq estetik və konstruktiv prinsipləri, anlayışı diqqətdə saxlamağındadır. Musiqi insan hislərinin təcəssümü kimi incəsənətin bütün qollarını özündə birləşdirir. Musiqi audiovizual təsvirdə mövzu ilə bağlı epizodlar arasında estetik tellərə köklənərək intensiv əlaqə yaradır. Rus alimi Bedli bu cür münasibət bildirmişdir: “Bunun üçün musiqi fraqmentlərini xronoloji ardıcılıqla seçmək, lazım olan yerdə, böyük ehtimalla, filmdəki musiqinin davamlı səslənməyəcəyini əsas götürərək, ölçü ilə əlaqələndirmək lazımdır” [4, s. 208].

Musiqinin qavranılması insan beyninin müxtəlif hissələrinə təsir edir, izləyicinin diqqətini müxtəlif istiqamətə yönəldərək üç fərqli yolla çıxış edir.

- 1) Filmin seqmentinə inteqrasiya edir;
- 2) Süjet əsasında estetik töhfələr verir;
- 3) Görüntü ilə tamaşaçı arasında münasibət qurur.

Filmə musiqiyə ehtiyacımız var, çünki o, izləyici tərəfindən təəssüratı artırır, özünəməxsus avantüraya köklənir. Kino sənətinin ilkin mərhələlərində səsin olmaması filmin mahiyyətini musiqi ilə tamaşaçıya ötürülməsi ideyasını doğurdu. Burada bir paradoks var: gündəlik həyatımız adətən musiqi ilə müşayiət

olunmur, lakin filmlərdə musiqi gördüklərimizin reallığına inanmağımıza kömək etmək üçün istifadə olunur. Bununla yanaşı, musiqi zaman keçdikcə kinoların əsas elementlərindən birinə çevrilib. Musiqi ruhun qidasıdır, filmə qarşılıqlı mütənasıya edir, əhval-ruhiyyə yaradır, hər bir epizodun semantik mənasını açır. Musiqi filmin dramaturgiyasına fəal şəkildə qatılaraq, ekranda göstəriləcək hadisələri gözləyir, hərəkəti stimullaşdırır, təsvirin bədii ifadəsini tamamlaya bilir. Filmin musiqisi fenomen kimi audiovizual təsvirin atmosferində tempi müəyyənləşdirir. Musiqi yalnız təsvir etmir, personajın fikirlərini səsləndirir, görünməyənləri aydınlaşdırmağa, görünənləri izah etməyə çalışır. Ekran əsərində seyrçi musiqinin fəlsəfi duyğularını, ideya çalarlarının həllini tapır. Musiqi müəllifin ironik şərhini göstərir. Filmin musiqisi, digər səs komponentləri, onun bütün vizual diapazonu, quruluşu, bütün semantik və emosional vurğuları müəllifin materiala münasibətini ifadə edir. Musiqi, kino povesti ilə birləşərək, hər bir tamaşaçının fərdi dünyasında qarşılıqlı əlaqədə olaraq və müxtəlif reaksiyalar doğuran xüsusi obrazlar, əhval-ruhiyyə yaradır. Musiqi çox vaxt film çəkilişində sözlərdən və ya şəkillərdən daha təsirli bir elementdir. Musiqisiz görüntülərin heç bir mənası yoxdur, qəhrəmanların xüsusiyyətlərini, şəxsi təcrübələrini təsvirin emosional ekspressiyasını göstərir. Kino tədqiqatçısı Əlisəftər Hüseynov yazır: “Filmdə təsviri müşayiət edən musiqi təsvirin davamı, musiqi ilə müşayiət olunan təsvir isə musiqinin davamı kimi dəyərləndirilə bilər” [2, s. 101]. Musiqi tamaşaçının psixologiyasına güclü təsir göstərərək öz alətinə çevirir. Filmin əvvəlindən sonuna qədər musiqi hekayəni müşayiət edir və istədiklərini vurğulamaq üçün istifadə olunur. Musiqinin inkişaf perspektivləri vizual çərçivədə epizodları, ekranda baş verən hadisələri bir xətt ilə əlaqələndirir. Filmdə musiqinin xarakteri əsərin əsas ideyasını açıqlayır, müəllifin münasibətini göstərir. Musiqinin ümumi kinematik funksiyası bunlardan ibarətdir:

1. Qəhrəmanı səciyyələndirir;
2. İzləyicidə asılılıq yaradır, səs və görüntünü sinxronlaşdırır;
3. Seyrçinin şüurunu formalaşdırır, onu maarifləndirir.

Kinematografiya ilə müşayiət olunan bir fenomen kimi musiqi tamaşaçıya spesifik perspektivlər ötürür. Dramaturq Əli Əmirlinin fikrinə görə: “Musiqi emosional sferanı əhatə edir. Kinoda musiqi elə həmin sferaya da xidmət edir, birbaşa öz funksiyasını yerinə yetirir. Hələ lal kino dövründən başlayaraq tamaşaçılarda müəyyən ovqat, əhvali-ruhiyyə yaratmaq və onu filmin sonunadək idarə etmək üçün kinoda musiqidən istifadə olunurdu” [1, s. 142]. Kino musiqisi funksional bir sənətdir, radikal vasitələrdən istifadə edərək estetik dəyərlərin ünvanı və daşıyıcıları ilə əlaqə yaradır. Kino musiqisinin istifadəsinin struktur və funksional xüsusiyyətlərinin hər birini müxtəlif nümunəvi filmlər və səhnələrlə izah etmək cəhdi mövzunu daha aydın konkret başa düşmək məqsədi daşıyır. Kinoda musiqi hadisənin, vəziyyətin atmosferinə uyğun olaraq seyrçinin diqqətini qazanır, konsentrasiyanı öz balansında ötürməyi bacarır. Gözəl melodiylar-

dan daha çox filmə töhfə verən musiqi parçalarından istifadə kino üçün düzgün seçimdir. Musiqi film istehsalının dramaturgiyasının tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir. Filmin xarakter, ab-hava, məkan, zaman, dramatik quruluş, süjet musiqini kinoda mühüm alətə çevirir. Kino musiqisi filmdə bir sektor qolu kimi üstünlük təşkil edir, illüstrasiya üçün əlverişli şərait ərsəyə gətirərək iki funksiyanı yerinə yetirir.

1) Ekranı hərəkətin struktur keyfiyyətini göstərir;

2) Audiovizual təsvirdə obyektlərlə əlaqədar musiqinin rolunu ümumiləşdirir.

Kinonun spesifikliyi müəlliflərə ədəbi əsərdə olduğu kimi, təsvir olunan realılıqla bağlı öz fikirlərini birbaşa ifadə etməyə imkan vermir. Filmin üslubu film müəllifinin orada təsvir olunan hadisələrə münasibətini dolayısı ilə ifadə edə bilər. Kinoda musiqi ayrı-ayrı tematik melodiyaların tək-cə obraz üzərində uyğunlaşması ilə əmələ gəlmiş, həm də filmdəki personajların, dramaturgiyanın tamaşaçıya çatdırılmasını təmin edir, vurğulamağı hədəfləyir. Voskresenskaya belə fikir irəli sürür: “Əsas musiqi mövzusunun seçilməsi və inkişafı, ayrı-ayrı epizodlarda musiqinin səslənmə müddətinin dəqiq ölçülməsi bütün əsərin bədii məziyyətini müəyyən edir” [5, s. 27]. Musiqinin obrazla görüşü proyeksiya qurğusunun səssizliyini aradan qaldırmaq və səs-küyü bağlamaq məqsədi daşıyırdısa, zaman keçdikcə kinoda musiqi, rejissorluq sənətinin mövcudluğu ilə o ən çox sevilmə elementlərdən birinə çevrildi. Ekran işində musiqi bir atributda hərəkət atmosferi yaradaraq rejissorun tamaşaçıya münasibətini müəyyənləşdirir. Mövzu nə olursa olsun, musiqi tək-cə mövzunu gücləndirmir, həm də rejissorun yanaşmasını, filmin məntiqini, verdiyi mesajları əks etdirir. Bu, birbaşa tamaşaçıya əks etdirən elementdir. Musiqi rejissorun çəkdiyi obrazlar üzərində hiss və düşüncələrini ən dəqiq əks etdirən vasitədir. Müəllifin niyyəti rejissorluqda fundamental məfhumdur və onu tam açan musiqi müşayiətidir. Rejissorun tamaşaçıya çatdırmaq istədiyi duyğu, məntiq və yanaşmanın əsas vasitəsi musiqidir. Rejissor filmin məntiqini musiqiyə yükləyərək, filmin sistematikliyinə musiqi ilə açmağa çalışır. Bu anda ekran qarşısında işə baxaraq hansı musiqinin epizodlarda verilməsini tənzimləyir. Tamaşaçıların maraqlı bir film tapmasının əsas səbəbi musiqinin gerçəklik və təxəyyül arasındakı dünya ilə yaratdığı əlaqədir, baş verən hadisələrin daxili mənasını açır, müəllifin münasibətini seyrçiyə çatdırır. Musiqi ilə kinonun ünsiyyəti əslində musiqiçi ilə rejissorun birgə səriştəliyindən irəli gəlir.

Filmin bədii yaradıcıları rejissor, ssenarist və musiqiçidir. Vizual elementlərinin seçilməsinin əhəmiyyəti rejissor və bəstəkarın konsepsiyasından irəli gəlir. Onlar filmin yaradıcıları olaraq audiovizual təsvirə təsir göstərir. Rejissor və bəstəkarın ortaq dili musiqinin imkanlarından istifadə etmək, duyğunu tamaşaçıya ötürməkdir. Kino musiqisi bəstəkardan professional səviyyədə dramaturji təfəkkür tələb edir, cəlbedici və maraqlı olan yeni yollar açır, musiqinin hansı faza-larda fraqmentlər səsləndirəcəyini düşünür. Bəstəkarın fikri epizodların məzmu-

nu ilə müəyyən edilir, rejissorun konsepsiyasını nəzərə alır. Mütəxəssis Mixaylovnanın nəzəri müddəalarına əsasən: “Musiqi həyatda baş verənlərdən bir qədər qoparaq özünü yaşayır. Musiqi ilə obrazın üst-üstə düşməsi rejissor və bəstəkarın eyni proseslər, eyni hadisələr haqqında düşüncələrinin daxili axarının üst-üstə düşməsidir” [6, s. 51]. Film bəstəkarının vəzifəsi musiqini obrazla uyğunlaşdırmaqdır. Kinoda öz təbii rolunu oynayan musiqi həmişə kadraxili musiqidir, yəni filmə təsvir olunan dünyaya aiddir. “Kadr arxasından eşidilən musiqi süjetə daxil edilmiş musiqiyə nisbətən daha mürəkkəb funksiyalar yerinə yetirir, mövzunun həllində, filmin dilinin zənginləşməsində onun rolu daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir” [3, s. 74]. Çox vaxt filmə musiqi, personajın xüsusiyyətləri və ya onun meydana çıxdığı situasiya təkcə musiqinin təbiətində deyil, həm də onun ifasında özünü göstərir. Kinoda musiqinin ifadə funksiyası yüksək dərəcədə fərqlənir, rejissorun və bəstəkarın niyyətindən asılı olaraq musiqi burada aşağıdakı kimi fəaliyyət göstərə bilər:

1) Filməki personajların hissələrini tamaşaçı üçün şərh edə bilər, yəni təsvir olunan personajların duyğuları ilə bilavasitə əlaqə saxlasa da, səhnə arxasında eşidilmədən danışa bilər;

2) Musiqi filmin səhnələrinə, epizodlarına və fraqmentlərinə şərh ola bilər, burada insanların, ümumiyyətlə, görünməməsi və musiqi illüstrasiyasının ifadəliliyi daha ümumi xarakterli vəzifələri yerinə yetirir.

Musiqi bədii filmlərdə olduğu kimi, sənədli filmlərdə də mistik və fantastik effektlər yaradır. İlk sənədli filmlərdən başlayaraq musiqidən bəzən hekayəni gücləndirmək, bəzən sənədli filmə hekayənin reallığını vurğulamaq, bəzən də metafora yaratmaq üçün istifadə edilmişdir. Sənədli filmlərdə musiqi fərqli mənə daşıyır. Sənədli film sənəd və faktlardan ibarət olsa da, tamaşaçıları heyran etmək üçün ab-hava musiqi ilə təmin olunub. Sənədli filmə musiqi ilk növbədə ritmi müəyyən edən elementdir. Onun mahiyyətinə görə ritmə əsaslanan melodiyalardan ibarət olur. Musiqinin ifadəli və vurğulayıcı gücü, lakin xüsusilə ritm müəyyənedici təsiri onu sənədli filmlərin əsas elementinə çevirmişdir. Ritmə əsaslanan musiqi sənədli filmin ritmini müəyyən etməklə yanaşı, ardıcılıqların ayrılmasına da önəm verir, tamaşaçının mövzunu qavramasını asanlaşdırır. Sənədli musiqinin əsas rolu tamaşaçını ekranda baş verənlərin mahiyyətinə çatdırmaqdır. Sənədli musiqi kadrlardan tutmuş müsahibələrə qədər filmin bütün hissələrini gücləndirən təsirə malikdir. Kadrları müşayiət etməklə yanaşı, sənədli filmə musiqi nağıl, təbii səslər, söhbətlər, musiqi kimi müxtəlif səslərin monoton nitq, davamlı təbii səslər və ya monoton rəvayət arasında fərqli rəng kimi səs balansını yaratmağa kömək edir. Sənədli filməki musiqi və səs audiovizual hekayənin çoxşaxəli nəzəriyyəsinə formalaşdırır. Sənədli musiqinin emosiyaları birbaşa yönləndirən təsiri var. Hər bir melodiya insanda başqa bir hiss oyadaraq onu aktivləşdirir, duyğuları coşdurur. Musiqi sənədli filmin axınına müəyyən edən əsas elementdir. Sənədli film sistemli bir intizama çevrildikdən sonra istehsal

elementlərinə daxil olan səs və səsin melodiya aranjimanlı forması olaraq əsas ideya və yanaşmanı müəyyən edən dominant element kimi qəbul edilmişdir. Sənədli filmin musiqisi filmin obyektiv reallıqla olduğunu estetik cəhətdən vurğulayır. Musiqi sənədli filmin riyaziyyatını müəyyənləşdirərkən rejissorun ən böyük köməkçisi kimi mühüm rol oynayır. Sənədli musiqi, əsasən rejissorluq yanaşmasını, məntiqini və mesajlarını açmaq rolunu öz üzərinə götürmüşdür. Bu səbəbdən sənədli film rejissorları hekayələr, obrazlar və ardıcılıqlardan daha çox musiqi üzərində işləyirlər. Sənədli film çox vaxt reaktivdir, anında çəkilib və rejissorun işi birbaşa tamaşaçı ilə danışmaqdır. Rejissor səy göstərməlidir, çünki bütün ifadə vasitələri ilə həqiqilik, obyektivlik və bunu sənədli filmdə etmək bəzən daha çətin olur.

Həqiqəti çatdırmaq məqsədi güdürək sənədli filmlər zehnimizə yeni imkanlar göstərir və dünya haqqında anlayışımızı dərinləşdirir. Sənədli filmlərə baxmaq tamaşaçıya eyni vaxtda özünüdərkətmənin bir çox səviyyələrində iştirak etməyə, yəni bir neçə başa düşülən şəkildə məlumat almağa imkan verir. Sənədli filmi öyrənərkən janr təsnifatı ilə yanaşı onun hansı üslubda çəkildiyini də nəzərə almaq lazımdır. Yəni: kadr, bucaq, fokus, nöqtə seçimi, görünüşü və təbii ki, səsin yazılma yolları əhəmiyyətlidir. Bundan əlavə, filmin personajlarının həqiqətdə baş verən olayları özündə əks etdirərək vizual təsvirdə görünməsi onların mövcud olmasından xəbər verir, bu hadisə də sənədli filmin gerçəklik fakturasını ortaya çıxarır. Sənədli film çəkilişinin ilk günlərindən etibarən musiqi ilə zənginləşməsi, tamaşaçının estetik zövqünün formalaşmasına xidmət edir. Bunun üçün dəyişiklikləri gizlətmək lazımdır, coğrafi və fasiləsiz sinxron səs axını sayəsində asanlıqla əldə edilə bilən vaxt kəsikləri, montaj işləri. Bir bədii filmin tamaşaçıları isə onu müəlliflərin yaradıcı ixtirası kimi qəbul edərsə, onda sənədli filmin tamaşaçısı ekranda baş verənlərin faktiki etibarlılığına şübhə etməməlidir. Sənədli film musiqisi kadrları birləşdirir, hekayə danışır, emosional mövqeyi formalaşdırır. Nəticə etibarlı ilə musiqi ilk filmlərdən başlayaraq kino yaradıcılığının əsas elementlərindən biri kimi istifadə olunsa da, sənədli filmə istiqamət verən, axını, hekayəsini vurğulayan, bədii tərəfini müəyyən edən amildir. Sənədli filmlərdə musiqinin rolu ardıcılığı, davamlılığı təmin etməklə seyrçinin qavrayışını artırmaq və məzmunu anlamasına yönəltməkdir. Musiqi sənədli filmə konsentrasiyanı saxlayır, süjet haqqında məlumatın əhəmiyyətli bir vasitə halına gətirilməsinə kömək edir. Bir neçə Azərbaycan sənədli filmlərindən nümunə göstərməklə musiqinin ekran əsərində gücünü tətbiq etmək olar.

1972-ci ildə “Gülüstan Bayatı-Şiraz” audiovizual sənədli əsəri ekranlaşdırıldı [10]. Ssenari müəllifi İshaq İbrahimova, rejissoru Arif Qazıyevə məxsus idi. Vizual təsvirin əsas məzmununda bəstəkar Fikrət Əmirovun yaradıcılığı canlandırılır. Sənədli filmə F.Əmirovun “Gülüstan-Bayatı-Şiraz” simfonik muğamı əsasında Ümumittifaq Radio və Televiziya Simfonik Orkestrinin konserti öz əksini tapır. Şərhinin dilindən bəstəkarın əsərlərinin Türkiyə, Almaniya, Fransa,

Polşa, ABŞ və s. ölkələrdə tanınaraq bir çox sənətkarların: Gennadi Rojdestvenski, Yevgeni Svetlanov, German Avindroff, Niyazinin yaradıcılıqlarında yer almasından bəhs olunması, F.Əmirovun musiqi əsərlərinin keyfiyyəti fərqli baxış bucağından seçildiyi vurğulanır. Sənədli filmdə musiqişünas Boris Yarustovski F.Əmirov haqqında çıxış etmişdir. Onun sözlərində sənətkarın bəstələrində Şərqi simfonizmi yaradıcılığı nümunələri gördüyünü, böyük və poetik istedadına heyranlığını onda tapılmasını müxtəlif kontekstdə açır, bəstəkarın sənət aqibətini üzə çıxarır. Ekran təsvirində F.Əmirovun tarda muğam ifası görüntülənir. Bu onun sənətə milli alətlə başlamasından irəli gəlir. Filmə tar ustası Bəhram Mansurov-la birgə çalışması onun sənətdə sənətkarla bərabər yol getməsi fikrini çatdırır. “Növbəti simfonik muğamın – “Gülüstən-Bayatı-Şiraz”ın isə məsləhətçisi məşhur tarzən Bəhram Mansurov idi. Yaxın dost idilər. Saatlarla bizdə oturub işləyirdilər. Bəhram əmi muğamı pərdə-pərdə çalır, atam dinləyirdi, “bunu bir də təkrar elə, burda saxla, qayıt filan yerə” və s. Yəni qızğın iş gedirdi və məhz buna görə həmin musiqilər dünya şöhrəti qazandı” [7]. Sənədli filmə bəstəkarın böyük səhnədə orkestrin ifasını və dirijor G.Rojdestvenskinin məşqini izləməsi, qazandığı nailiyyət öz əksini tapır.

Şəkil № 1

“Gülüstən Bayatı-Şiraz” sənədli filmi

“Rəşid Behbudov” sənədli filmində [12] Azərbaycanın xalq artisti, müğənni Rəşid Behbudovun yaradıcılıq manerasından söhbət açılır. Filmin ssenari müəllifi Oqtay Mirqasımov, rejissoru Nazim Abbasdır. Bu ekran əsəri 1975-ci ildə nümayiş olunmuşdur. Filmin ilk epizodunun Rəşid Behbudovun “Azərbaycanım” adlı musiqi əsəri ilə başlaması onun vətənə olan məhəbbətindən irəli gəlir və bunun da seyrçidə xoş ovqat, təəssürat yaratdığı üzə çıxır. “Böyük sənətkarlıqdan öncə unudulmaz Rəşid Behbudov Azərbaycanı, onun təbii gözəlliklərini, insanlarını bütün varlığı ilə sevən vətəndaş idi. Anasından və Vətənindən eyni dərəcədə doya bilməyən, doğma torpağın hər qarışına baş əyməkdən yorulmayan Rəşid Behbudov bu sevgisini öz mahnılarında çox qüdrətlə ifadə edirdi” [8]. Müğənninin aktyor kimi fəaliyyəti, müxtəlif obrazlarda rolu izləyici qəlbində fərqli baxış bucağından təsvir edilir. “Arşın mal alan”, “Bəxtiyar” filmlərində Əsgər, Bəxtiyar rollarında mahnılarının ifası R.Behbudovu simvolik obraz səviyyəsinə qaldırır. Audiovizual təsvirdə sənətkarın “Neftçilər” mahnısını oxuması neftçilərin zəhmətkeş ruhunu ortaya qoyur. Gürcü, rus dillərində səsləndirdiyi ifada başqa xalqların musiqisinə hörməti, sənətkara verilən qiymətin assosiativ bağlılıq missiyası özünü büruzə verir. Sənədli filmin növbəti kadrında “Çal oyna” mahnısını oxuması izləyicidə ritmik duyğular oyadır. “Lalələr” mahnısında güllərin gözəlliyi vizual təsvirdə mənə doğuran rakurs kimi qiymətləndirilir. Sənədli filmə R.Behbudovun “Alagöz” həzin ifasını dinlədikdə alagöz qızın görünməsi ekran strukturuna rəng qatır. 26-lara həsr etdiyi mahnıda büstün qarşısında emosional ifası seyrçiyə vətənpərvərlik hissi aşılayır. Sənətkarın müxtəlif ölkələrdə Azərbaycanı təmsil edərək “Amor Por Ti” adlı əcnəbi dillərdə səsləndirdiyi musiqi onun yaradıcılıq potensialında uğurlu ekran ifadələrindən hesab edilir. “Djorona” mahnısında müğənninin fərqli bir üslubda obrazı sənədli filmə estetik keyfiyyətlər ötürür. Filmin sonu yenidən Rəşid Behbudovun “Azərbaycanım” mahnısı ilə tamamlanır və korifey sənətkarın Azərbaycan xalqının qəlbində yaşayacağı mənə kəsb edir.

“Qarabağ bülbülləri” sənədli filmində [11] isə qədim Qarabağın təbiət gözəllikləri gənc xanəndələrin ifasında əks olunmuşdur. Sənədli əsər 1977-ci ildə çəkilməmişdir. Sənədli filmin ssenari müəllifləri İsa İsmayılzadə, Xamis Muradov və rejissoru Xamis Muradovdur. Filmin ilk epizodunda kiçik xanəndələrin “Xarı bülbül” və “Vətən” mahnılarının ifası ilə doğma yurda böyük məhəbbət hisslərinin aşılmasını təənnüm edilir. Filmin növbəti kadrında “Qarabağ bülbülləri” ansambl üzvlərinin çıxışı verilir. Kiçik xanəndələrin Ağdam orta musiqi məktəbin-

Şəkil №2

“Rəşid Behbudov” sənədli filmi

də muğam dərslərini pedaqoq Murad Dadaşovdan öyrənmələri onların gələcəkdə məşhur sənətkar kimi tanınacaqlarından xəbər verir. Filmdə dördlüyün səhnədə “Qarabağ” mahnısını birgə ifa etməsi onların vətənə sonsuz sevgilərini musiqi dilindən tamaşaçılara çatdırmasını göstərir və audiovizual təsvirə akustika, rəngli çalar qatır. Bir çox sənətkarların adlarının çəkilməsi ilə kiçik xanəndələrin Qarabağın musiqi məktəbindən çıxdığı fikri nəzərdə tutulur. Sənədli filmdə muğam sənətinin janrlarının müxtəlif ölkələrdə geniş vüsət tapması, bu sənətin zənginliyi, sədasının dünyaya yayılması özünəməxsus keyfiyyət qazanması anlamı kimi dəyərləndirilir. Onların kiçik səhnədə “Qarabağ şikəstəsi”ni ifa etmələri torpağa olan bağlılığını göstərir. Filmin sonunda “Qarabağ bülbülləri” ansamblının böyük səhnədə tamaşaçı qarşısında alqışlarla qarşılanması ekran məkanının sferasında simvolik obraz səviyyəsinə qalxır.

Şəkil № 3

“Qarabağ bülbülləri” sənədli filmi

“Abşeron rəngləri” [9] vizual təsvirin əsasını Rasim Babayevin və Vaqif Mustafazadənin “Payız lövhələri” əsərlərinin tərtibatında Abşeron mənzərəsi təşkil edir. Nuhbala Quliyev və Xəməs Muradova aid bu sənədli kino 1983-cü ildə izləyicilərə təqdim olunmuşdur. Filmdə kadrarxası mətndən istifadə olunmayıb. İlk epizodda təbiətin füsunkar obrazı görünür. Növbəti kadrda quşların civildəşərək uçması, boş çimərlikdə insanların sadəcə gülüş səslərinin eşidilməsi zamanla bu məkanın dolu olaraq sonradan tənhalıq kodeksi mənasını ərsəyə gətirir. Rəsmin bu mənzərəni tabloya köçürməsi gerçəklik faktını obyektiv ölçülərlə çatdı-

rır. Digər kadrda Rasim Babayevin Vaqif Mustafazadənin portretini çəkməsi sənədli filmdə onun musiqi yaradıcılığına diqqətini nəzərə çatdırır. Bəstəkar “Bayatı Şiraz” musiqisinin müşayiəti ilə audiovizual təsvirə estetik meyar qazandırır. Pianoçunun başqa bir neçə “Şur” və “Alagöz” kompozisiyalarında sadə əməkçi adamların işgüzar fəaliyyəti filmin adresatlarında yeni keyfiyyət xarakterizə edir. Filmin sonlarına doğru təkrarən “Bayatı Şiraz” musiqisinin sədaları altında qatarda rəssamın Abşeron gözəlliklərini təxəyyülündə çəkməsi sənətkarın yaradıcı aktını ümumiləşdirir.

Şəkil №4

“Abşeron rəngləri” sənədli filmi

Beləliklə, məqalənin başlanğıcında səsə nəzəri predmeti və akustik keyfiyyətləri məsələsi nəzərdən keçirilmişdir. Musiqi xüsusi faktor kimi duyğularımızda yaranan, əhvalı ifadə edən sənət növü kimi geniş söhbət açıldı. Sənədli filmdə epizodlarda yeri, təsvirin emosionallığını, süjetin inkişafında rejissor və bəstəkar arasında sıx əlaqəni qurmaq konsepsiyası barədə fikir irəli sürüldü. Musiqinin sənədli filmlərdə rolunun kinematoqrafiyada inkişafı sürətləndirilməsi, kompozisiya ilə bağlanması, izləyicinin ruhunda gözəl duyğular yaşatmasından bəhs olundu. Cəmiyyətin musiqi şüurunun zənginləşməsində öz töhfəsini verməsi, tamaşaçılar üçün tam məna qazandırdığından danışıldı. Musiqi bütövlüyünün inteqrasiyasında filmin intellektual fəaliyyətinin dərk edilməsindən, sənət sahəsində gözəllik yaradılması ilə səciyyələnməsindən “Gülüstan Bayatı-Şiraz” (1972), “Rə-

şid Behbudov” (1975), “Qarabağ bülbülləri” (1977), “Abşeron rəngləri” (1983) sənədli filmlərində musiqi tərtibatının rolunun obyektiv ölçülərlə ümumiləşdirilməsi məqalədə öz əksini tapdı.

ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində

1. Əmirli, Ə.M. Dram və ssenari yaradıcılığı / Ə.M.Əmirli. Dərs vəsaiti. Bakı: ADMİU, - 2019, -527 s.
2. Hüseynov, Ə.M. Kinonun fəlsəfəsi / Ə.M.Hüseynov. Bakı: Qanun,-2019,-144 s.
3. Kino sənəti məsələləri: məqalələr, portretlər, oçerklər / Azərbaycan kinosunun 100 illiyi. Bakı: ADMİU, Azərkinovideo, -1999, -127 s.

Rus dilində

4. Бэдли, Х.А. Техника документального кинофильма. М.: Искусство, -1972, - 240 с.
5. Воскресенская, И.Н. Звуковое решение фильма. М.: Искусство, -1978, -126 с.
6. Михайловна, И.Ш. Фильм и его музыка. М.: Советский композитор, -1973, - 230 с.

Saytoqrafiya

7. Əyyub Qiyas. Cəmil Əmirov: “Musiqi onun həyatının mənası idi”. [Elektron resurs] // Ədəbiyyat qəzeti, 8 iyul, 2020. URL: <https://edebiyyatqazeti.az/news/incesenet/5884-cemil-emirov-musiqi-onun-heyatinin-menasi-idi>
8. Flora Xəlilzadə. Dünyanı dolaşan səs [Elektron resurs] // “Azərbaycan” qəzeti, 2010. 16 dekabr. S.6.
URL: <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/dekabr/145866.htm>
9. “Abşeron rəngləri” (ssenari müəllifi Nuhbala Quliyev, rejissoru Xamis Muradov, 1983) URL:<https://www.youtube.com/watch?v=psqGUzPyrfc>
10. “Gülüstan Bayatı-Şiraz” (ssenari müəllifi İshaq İbrahimov, rejissoru Arif Qaziyev, 1972) URL:<https://www.youtube.com/watch?v=dKGRoP5r08E>
11. “Qarabağ bülbülləri” (ssenari müəllifləri İsa İsmayılzadə, Xamis Muradov, rejissoru Xamis Muradov, 1977),
URL:[https://az.wikipedia.org/wiki/Qaraba%C4%9F_b%C3%BC1b%C3%BC11%C9%99ri_\(film,_1977\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Qaraba%C4%9F_b%C3%BC1b%C3%BC11%C9%99ri_(film,_1977))
12. “Rəşid Behbudov” (ssenari müəllifi Oqtay Mirqasımov, rejissoru Nazim Abbas, 1975),
URL:[https://az.wikipedia.org/wiki/R%C9%99%C5%9Fid_Behbudov_\(film,_1985\)](https://az.wikipedia.org/wiki/R%C9%99%C5%9Fid_Behbudov_(film,_1985))

Айсель РУСТАМОВА

Диссертант Азербайджанского Государственного
Университета Культуры и Искусства

РОЛЬ МУЗЫКИ В ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ ФИЛЬМАХ

Резюме: В представленной статье исследованы роль и значение музыки в документальном кино и ее взаимодействие с другими составляющими фильма. В документальных фильмах «Гюлистан Баяты-Шираз» (1972), «Рашид Бейбутов» (1975), «Соловьи Карабаха» (1977), «Краски Абшерона» (1983) раскрыта содержательная нагрузка музыки, степень связи со зрительными образами.

Ключевые слова: звук, музыка, кино, документальный фильм, эпизод, режиссер, композитор.

Aysel RUSTAMOVA

Candidate for a degree of the Azerbaijan State University
of Culture and Art

THE ROLE OF MUSIC IN DOCUMENTARIES

Summary: In this article examines the role and importance of music in documentary films and its interaction with other components of the film. The documentary films “Gulustan Bayati-Shiraz” (1972), “Rashid Behbudov” (1975), “Nightingales of Karabakh” (1977), “Paints of Absheron” (1983) reveal the content of music, the degree of connection with visual images.

Keywords: sound, music, cinema, documentary film, episodes, director, composer.

Rəyçilər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor Niyazi Mehdi
professor Əli Əmirli